

STATELE EUROPEI CENTRALE ȘI BIZANȚUL

Europa Centrală face în prezent obiectul unei duble dezbateri. Se discută despre o demarcație interioară între Estul și Vestul continentului european. Încă din perioada Illyricumului roman exista o frontieră lingvistică și culturală între elenism și latinitate, definită drept frontiera confesională din perioada epocii medievale, iar în jurul anului 1000 s-a produs o separație între catolicism și ortodoxie. În partea vestică a acestui clivaj se aflau papalitatea, imperiul Occidentului, statele catolice, principate, orașe, regate. În cea estică, Constantinopol, statele ortodoxe și Moscova cu expansiunea sa către Vest. Drept urmare, fiecare din cele două jumătăți ale Europei Centrale este prezentată ca aparținând unuia dintre poli istorici ai continentului. În Vest, mișcarea către modernitate și mai ales către libertăți; în Est, despotismul și stagnarea evoluțiilor economice, sociale și politice. Două destine istorice, din a căror diferență vor rezulta repercusiuni structurale istorice – lupte, năvălirile mongole, dominația otomană.

Dezbaterea privind limita orientală a Europei Centrale nu este mai puțin responsabilă de modul de gândire contemporan. Principatul rus Galic făcea parte din acest tablou, la fel cum ar trebui luat în considerare și Novgorodul cel Mare înainte de victoria Moscovei din 1478. În acest context, trebuie analizată demarcația din interiorul Europei Centrale, nu pentru a-i contesta existența, căci este evidentă, ci pentru a examina caracterul totodată radical și imuabil, care îi este atribuit cu prea mare ușurință. Ne propunem să evidențiem că, dacă Europa Centrală a fost efectiv divizată după creștinarea din jurul anului 1000, aceasta s-a datorat mai degrabă interferării și rivalității dintre Est și Vest iar diferențele dintre cele două părți delimitate n-ar fi atât de radicale precum se spune. Separația confesională rezultată din creștinarea petrecută în secolele IX-XI a fost destul de stabilă în ceea ce privește populațiile vizate. În schimb, suveranii au oscilat între obediența față de Constantinopol și cea față de Roma în căutarea legitimității lor, în funcție de baza teritorială de moment.

Europa Centrală ortodoxă cuprindea inițial, în afara provinciilor imperiale Grecia de Nord, Macedonia și Tracia, teritoriul primului stat bulgar, redus la provincia imperiului grec, și teritoriile sârbe Zeta și Rascia, care aparțineau aceluiași imperiu. Dar jurisdicția ecleziastică asupra orașelor de pe Coasta Dalmației rămânea contestată între Roma și Constantinopol, în timp ce Bizanțul încerca să le supună dominației sale. Prin urmare, anul 1054 nu face obiectul principal al analizei deoarece neînțelegerile dintre cele două Biserici se conturau deja din secolul al IX-lea, din timpul patriarhului Fotie, ulterior desfășurându-se misiunile din Bulgaria și alianța francă încheiată de papalitate, așa cum am prezentat deja. Perioada tratată, din cursul secolelor XIII-XIV, este aceea în care harta Europei Centrale era asemănătoare cu cea din prezent. Punctul de pornire va fi Constantinopol. În consecință, obiectul expunerii se va limita la documentarea din sursele grecești și latine, cu doar câteva referințe la cele slave. În plus, fiind vorba de Bizanț și nu de ortodoxie în general, nu vor fi abordate rolul și poziția Moscovei.

La sfârșitul secolului al XII-lea și începutul secolului al XIII-lea, noi state intervin în istoria demarcației care a divizat Europa Centrală: statul sârb al Nemanizilor, al doilea stat bulgar al Asăneștilor, Bosnia banului Kulin și în final, Epir, un stat bizantin fondat de Mihail Angelos Komnenos Doukas. Până la asasinarea lui Doukas în 1214, statul se întindea de la Thessalia până la Corfu și Durazzo (Durrës). Fratele său vitreg Theodor anexează Salonicul zece ani mai târziu, dar este învins și eliminat de țarul bulgar. Restaurarea imperiului grec la Constantinopol în 1261 încununează recucerirea începută cu Nicea, urmată de Asia Mică și Peninsula Balcanică. Salonic a fost anexat de Lascarizi, Serbia și Durazzo fiind dobândite de Epir în urma unei alianțe matrimoniale. Mihail al II-lea își împarte teritoriul înainte de moartea sa celor doi fii, Epirul revenind lui Nicefor iar Thessalia celui alt fiu, Ioan. Epirul oscilează între imperiul grec și puterile Italiei meridionale, Manfred de Hohenstaufen, urmat de Carol de Anjou și Orsini de Cefalonia.

În secolul al XIV-lea, regiunea era locuită de greci, sârbi și bulgari, care erau divizați în diferite grupări politice. În general, istoria politică și dinastică a împăraților, chiar și a Paleologilor, se desfășoară de acum înainte pe teritoriul balcanic. Trebuie menționate și raporturile Epirului cu Italia de Sud și insulele Ionice, căci de acolo s-a trecut „pragul” Europei Centrale pentru a intra în Mediteraneană. În ceea ce privește relațiile cu bulgarii, sârbii și albanezii, regatul lui Ștefan Dușan (1331-1335) marchează o formidabilă expansiune sârbă, atât în Macedonia, precum și în sudul și vestul Europei Centrale. Valahia și Moldova, ambele

ortodoxe, ies de sub dominația ungară. Suveranul lituanian alege botezul roman, iar la scurt timp, metropola de Lituania este supusă Constantinopolului. Relațiile statelor ortodoxe enumerate anterior cu Ungaria și cu Polonia au fost consolidate în secolele XIV-XV, iar pe fondul pericolului turcesc au împărțit chiar și o istorie comună, care a luat însă sfârșit odată cu victoriile otomanilor de la finele secolului al XIV-lea, înfrângerea sârbilor la Kosovo Polje și bătălia de la Nicopole.

Legitimitatea suveranului și a ierarhiei ecleziastice ar trebui analizate împreună. Raporturile dintre suveran și Biserică constituie o chestiune esențială după domnia lui Constantin cel Mare. Scrisoarea adresată de papa Gelasius împăratului Anastasie, fundamentală pentru Occidentul latin, nu este atât de diferită de cea în care Iustinian stabilea criteriile care trebuiau îndeplinite pentru a fi numit episcop, preot sau diacon și pe care a adresat-o patriarhului Constantinopolului, precum și altor patriarhi orientali. Ambele scrisori propun același principiu al armoniei structurale între cei doi piloni ai statului creștin. Cu toate acestea, diferența dintre termenii aleși atrage atenția. Făcând distincția între autoritățile ecleziastice și puterile politice, papa Gelasius atribuie primul termen suveranilor pontifi și cel de-al doilea regilor: nici pluralitatea, nici însuși cuvântul „rege” nu conferă ideii amploarea teoretică ori nota tradițională care se găsesc în textul grec. Preambulul acestuia declară că sacerdotiumul și împăratul sunt cele două mari daruri făcute oamenilor de Divinitate și îndeamnă la o consonanță între cele două. Dar împăratul este cel care are grijă de dogmele divine, precum și de „demnitatea” clericilor, două condiții indispensabile pentru susținerea divină și în consecință, legea sa stabilește cu precizie criteriile care trebuie îndeplinite de candidații la ordinațiunile sacre.

Restaurarea imperiului occidental este urmată, în secolul al IX-lea, de o muncă teoretică intensă la Roma, cu contribuția imperiului franc, precum și la Constantinopol. Versiunea bizantină a modelului lui Constantin își ia acum forma sa durabilă, care se definește prin două caracteristici inseparabile: împăratul are ultimul cuvânt în numirea patriarhului ecumenic, alegând dintr-o listă cu trei nume propuse de sinod; era necesar în schimb ca patriarhul de la acel moment să aprobe lista. Acesta era modelul promovat de misiunile bizantine în secolele IX-X și care se potrivea foarte bine societăților care treceau la creștinism și monarhism, în același timp. Adoptat și adaptat de către țările creștine ortodoxe, acest model a determinat suveranii să caute o conlucrare exclusivă între statul lor și Biserica al cărei lider era numit tot de ei, iar aceasta din urmă să fie *autocefală*, adică independentă, fără intermediar ierarhic între ea și patriarhatul

ecumenic sau chiar să constituie un nou patriarhat, care să înlocuiască cele cinci locuri fixate de tradiție după conciliul din Calcedonia (451) în spiritul colegialității patriarhale și sinodale pe care Biserica ortodoxă a menținut-o mereu ca principiu. O astfel de creație pune suveranul în situația de a renunța, dacă este cazul, și la demnitatea imperială, ca o reproducere a modelului bizantin. Aplicarea acestui model a fost urmată cu fidelitate și obstinație de principatele rusești, îndeosebi de Moscova și de statele ortodoxe constituite în urma clivajului din interiorul Europei Centrale. Dar acestea din urmă, grație conjuncturii favorabile, au profitat de ocazie pentru a adăuga acestui obiectiv, drumul care ducea la Roma, un ocol care nu trebuie să ne inducă în eroare. Mai mult decât istoriografia, scrisorile pontificale și patriarhale stau mărturie.

Un prim moment de oscilație a limitelor a avut loc la finele secolului al XII-lea și începutul secolului al XIII-lea. A doua jumătate a secolului al XII-lea a plasat Ungaria în prim plan, în opoziție cu Bizanțul, în mediul balcano-danubian. Victoria din 1167 a fost momentul final al confruntărilor bizantino-maghiare din timpul domniei lui Manuel I Comnen. Controlul bizantin asupra teritoriilor disputate din Dalmația, Croația și de la Dunărea de Mijloc a fost consfințit prin tratatul de pace din același an, încheiat între Arpazi și Comneni. De asemenea, această victorie a stopat pentru un timp atacurile cumanilor, fiindcă a demonstrat capacitatea armatei bizantine de a desfășura operațiuni de anvergură în teritoriile controlate de aceștia. Imperiul Bizantin redevenea astfel puterea hegemonică în Balcanii de Vest și la Dunăre, dar această situație nu a durat prea mult, deoarece revolta românilor și bulgarilor din 1186 îi va pune capăt. Are loc cea de-a treia cruciadă, apoi numirea papei Inocențiu al III-lea. Apar noi formațiuni politice în Serbia, Bulgaria și Bosnia, precum și în Galiția-Volhynia și Epir.

Statul bulgar

În Bulgaria, revolta fraților Theodor Petru și Asan a izbucnit aproape de Târnovo în 1185, și s-a extins până în nordul Balcanilor, iar Constantinopolul nu a reușit să o reprime. Asan preia puterea, domnește timp de 10 ani, este asasinat și înlocuit de Petru, care are același sfârșit și este succedat de Ioniță zis Caloian, ținut ostatic în trecut la Constantinopol. Începuturile noului stat sunt documentate din trei surse care se completează una pe cealaltă: *Istoria* scrisă de Niketas Choniates; martorii care au asistat la cea de-a patra cruciadă, Robert de Clari și Villehardouin; corespondența dintre Caloian și papa Inocențiu al III-lea, păstrată într-un registru pontifical.

Istoricul Niketas Choniates atestă că cei trei frați, conducători ai noii formațiuni politice și administrative, erau vlahi. Ei au înființat un nou stat a cărui capitală a fost stabilită la Târnovo, care fusese restaurat. Problema legitimității lor s-a pus încă de la început. Asan a fost încoronat de către arhiepiscopul noii capitale, concepută ca un nou Constantinopol; iar arhiepiscopul fusese numit în prealabil de către sinodul bulgar, fără ca patriarhul ecumenic să fi luat act de aceasta. Revendicarea imperială este caracteristică tentativelor de autonomie din interiorul imperiului, care deveniseră din ce în ce mai numeroase. Altfel spus, puterea imperială care este unică și universală, dar admite mai mulți titulari, conform tradiției romane, rămânea cel mai bun, dacă nu chiar singurul model de suveranitate politică. Robert de Clari susținea că Ioniță Caloian și-a oferit serviciile sale cruciaților în schimbul unui titlu de împărat al bulgarilor.

Roma, reprezentată de papa Inocențiu al III-lea, putea oferi sprijin unui suveran confruntat cu o dificultate teritorială, atât Bizanțului, cât și Ungariei. Țarul, secondat de arhiepiscopul său Vasile, s-a angajat într-o corespondență cu Inocențiu al III-lea, aceasta fiind extrem de edificatoare în ceea ce privește problema politică a noii puteri. În 1199, Caloian a făcut uz de o misiune romană desfășurată pe teritoriul său și l-a informat pe papa că el a fost încoronat și de asemenea, că au o descendență comună. Papa a răspuns că este conștient de descendența aristocratică romană a lui Caloian și că aceasta contribuie la devotamentul lui față de scaunul roman. În următoarea scrisoare, mai explicită, Ioniță Caloian își exprima supunerea față de Roma în schimbul unei coroane și a unei recunoașteri precum cele obținute de predecesorii săi, „împărații noștri antici”. Arhiepiscopul transmite de asemenea papei că el însuși și tot poporul sunt de acord cu demersul „împăratului”. Papa răspunde că în urma cercetării întreprinse i s-a confirmat că pe pământul bulgar mulți regi au fost încoronați și amintește că în timpul lui Boris Mihail, intitulat „regele bulgarilor”, bulgarii au cerut un arhiepiscop Romei înainte de a se lăsa corupți de darurile grecilor. Nu și-a exprimat acordul pentru încoronare, dar a subliniat în schimb că romanitatea revendicată de Caloian implică aderarea întregului popor la Biserica Romei. Într-o altă scrisoare, Caloian, intitulat „împărat al bulgarilor”, transmite că a primit propuneri și din partea grecilor, care i-au oferit și un patriarh, dar le-a refuzat pentru că el dorește să servească sfântului Petru și papei, și să fie supus Romei până la moarte. Arhiepiscopul trimis de el pentru a-l convinge pe papa, a fost oprit la Durazzo de ducele grec, cu aprobarea clerului latin, din teama de a nu deranja Constantinopolul. Papa îl proclamă într-un final pe Caloian „rege al bulgarilor și al vlahilor” în schimbul unui jurământ de obediență față de Biserica

romană pentru el însuși, succesorii săi, pământurile și popoarele pe care le guvernează. El face în același timp act de autoritate politică asupra statului, conferindu-i lui Caloian dreptul de a emite monedă cu efigia regală. Papa acordă de asemenea calitatea de primat arhiepiscopului de Târnovo; succesorii acestuia din urmă având dreptul de a încorona pe cei ai regelui, totul sub condiția unui jurământ de obediență romană.

Într-un studiu clasic privind începuturile celui de-al doilea stat bulgar, Robert Lee Wolff¹ subliniază importanța identificării romane în argumentația lui Caloian la intenția Papei, dar el comite eroarea de a se referi inclusiv la discursul național roman și de a vedea în acesta o expresie precoce a romanității revendicate de vlahi. El ar fi trebuit să rămână la realitatea din secolele XII-XIII și să distingă în afirmațiile țarului două argumente: descendența lui Caloian, care îi conferea o afinitate cu papa și identitatea poporului său. Trebuie amintit că el a petrecut un timp la Constantinopol și toată perspectiva sa politică a fost influențată de modelul bizantin. Or istoriografia bizantină însăși știe să construiască genealogii imaginare care leagă eroii săi de prima Romă. Genealogia oficială a lui Vasile I arată o descendență din partea regilor Armeniei, pe linia tatălui și din partea lui Constantin pe linia mamei. Nichifor al III-lea Botaniates este înzestrat de istoriograful său, Michel Attaleiates, cu o genealogie la fel de nobilă: ar avea drept descendent pe unul din senatorii care au lucrat cu Constantin la fondarea Noii Rome, acesta fiind la rândul său înrudit cu Fabii Scipiones. În ceea ce privește poporul său, Caloian nu i-a separat niciodată, iar în titlul său imperial care conținea „vlahi și bulgari”, era vorba cel mai probabil de rădăcinile vlahe, ca un argument actual și general de legitimitate politică, care convenea îndeosebi poziției lui Caloian față de bizantini, „romani” prin definiție în acea parte a creștinătății, ca și față de maghiari, a căror afirmare a originilor nu implica revendicarea romanității. Cruciații înșiși își justificau inițiativa de cucerire prin descendența troiană. Acestea fiind spuse, se poate observa cât de consecvent urmează Caloian modelul politic bizantin, de împărat și patriarh.

Caloian este înlocuit de nepotul său Boril, pentru că fiul său Ivan era încă minor. Dar Boril nu a reușit să stabilească o dominație monarhică asupra statului bulgar. Alianțele încheiate sunt doar de tip occidental, cu Andrei al II-lea al Ungariei și cu imperiul latin al Constantinopolului, împotriva rivalilor dizidenți și a sârbilor. Astfel, până la reuniunea unui

---

¹*Studies in the Latin empire of Constantinople*, Variorum, Londra 1976.

sinod pentru eliminarea bogomililor din țară, componența și organizarea acestuia au fost făcute conform modelului bizantin. În 1218, Ivan al II-lea Asan, care se refugiase la Kiev cu fratele său, preia conducerea și face din Bulgaria prima putere din Balcani în urma victoriei împotriva lui Theodor Angelos și prin expansiunea teritorială care a urmat, în Tracia, Macedonia și Albania. Titlatura sa oficială este de acum cea de țar și *autocrator* al grecilor și al bulgarilor. Dacă această titulatură este perfect imperială, Ivan Asan nu se califica totuși pentru titlul de împărat (țar) al romanilor, ci doar al grecilor. El denunță evident uniunea cu Roma, proclamă independența Bisericii sale și tratează cu suveranul nicean Ioan al III-lea Vatatzes iar în urma acestor inițiative, patriarhii orientali recunosc patriarhia de Târnovo.

Statul sârb

Demersul contemporan și paralel al statului sârb diferă de cel precedent din rațiuni geografice, existând o influență occidentală mai mare. Pe de altă parte, teritoriile sârbe, guvernate îndeosebi de *marii jupâni*, prezentau de fapt un sistem princiar, sub controlul Bizanțului. Independența lor trebuia să-și găsească calea între Bizanț și Ungaria, care susțineau veleitățile de independență ale marilor jupâni. Ștefan Nemanja, fondatorul statului, n-a adus decât titlul tradițional. El nu a domnit foarte mult deoarece a devenit la scurt timp vasalul lui Manuel I. După moartea acestuia, și-a recăpătat libertatea de acțiune. El și-a oferit sprijinul în cea de-a treia cruciadă. Bizanțul a recunoscut independența sârbă. Nemanja îl căsătorește pe fiul său Ștefan, care urma să devină „primul încoronat”, cu nepoata împăratului Isac al II-lea Ange, fiica viitorului Alexis al III-lea. Drept urmare, Ștefan primește titlul de *sebastokrator*. În 1195, Nemanja abdică și devine călugăr, întâi la Lavra Studenica, pe care o fondase, apoi la Muntele Athos, la mănăstirea Vatopedi, unde unul dintre fii săi luase numele de monah Sava. Trei ani mai târziu, Nemanja, împreună cu fiul său călugăr restaurează mănăstirea Hilandar, care își dobândește autonomia și marchează de acum înainte locul sârbilor și al statului lor pe Sfântul Munte. Puterea politică este din acel moment în mâinile lui Ștefan și ale lui Vukan, fiii lui Nemanja. Primul devine Mare Jupân al Serbiei, celălalt Jupân al Dalmației și Diocleei sau Zeta, între Dubrovnik și Shkoder.

Inocențiu al III-lea salută încă de la început titlul lui Vukan de *rege ilustru al Dalmației și Diocleei*, prin care suveranul își manifesta dorința de a adera la Biserica Romei. Papa și-a trimis

legații, ale căror decizii trebuiau ascultate și care au recunoscut arhiepiscopul de Dioclea. Cu sprijinul Ungariei, care își extinsese influența asupra Serbiei, Vukan preia puterea, luând locul fratelui său Ștefan ca Mare Jupân, timp de doi ani. Papa îl trimite pe arhiepiscopul de Kalocsa, un prelat maghiar, în calitate de vizitator apostolic pentru a-l confirma în credință pe Marele Jupân, pe prelați și toți nobilii, și pentru a primi garanția supunerii sale și a succesorilor săi față de scaunul Romei. Cu această ocazie, i-a declarat eliberați de orice ascultare față de patriarhul de Constantinopol, din moment ce acesta nu practica supunerea datorată Romei. Papa a mai adăugat că i-a scris pe același subiect și regelui Ungariei, ceea ce sugera că Vukan, devenit Mare Jupân, nu era fidel angajamentului roman din cauza tutelei maghiare. Alte două scrisori pontificale veneau să clarifice situația, una adresată regelui Ungariei, cealaltă arhiepiscopului de Kalocsa. Ultima atesta că Ștefan a solicitat trimiterea unui legat care aducea Serbia la obediența romană și care l-a încoronat.

Redevenit Mare Jupân în 1204, Ștefan a început oficializarea suveranității sale. Dată fiind conjunctura, așezat între Epir, care era prea aproape și Nicea prea departe, papa rămânea singurul căruia i se putea adresa. El s-a declarat supus Romei, și-a repudiat soția bizantină, nepoata împăratului Isaac al II-lea Ange, pentru a se căsători cu nepoata dogelui Veneției și a fost încoronat de papa Honoriu al III-lea. Dar fratele său Sava a negociat cu patriarhul refugiat la Nicea contra Epirului, pentru obținerea statutului de autocefalie al Bisericii sârbe. Pe scurt, datorită influenței romane, suveranul și Biserica sârbă, sprijinindu-se reciproc, au oferit un model de urmat și de conservat.

Bosnia

Același model a fost aplicat și în Bosnia, unde cauza Bisericii romane se confunda cu cea a regalității maghiare. Teritoriul, care făcea parte în perioada interbelică din Europa Centrală, a fost anexat la sfârșitul secolului al XII-lea de Ungaria, pus sub guvernarea unui ban și convertit la catolicism. Mișcarea bogomilă, provenită de pe Coasta Dalmației, devine confesiunea dominantă a țării sub banul Kuhn și va rămâne așa în ciuda eforturilor comune ale papei și ale suveranului maghiar. Or, bogomiliile fuseseră dotați cu o structură eclezială iar aceasta a permis aplicarea singulară, dar recunoscută a modelului princiar în Bosnia.

Epirul

Statul Epir reprezintă un caz particular în măsura în care, deși aparținea Europei Centrale în privința teritoriului, el se plasa în același timp în interiorul sistemului politic și dinastic bizantin, în spațiul lăsat de dispariția Constantinopolului, care a separat puterea imperială greacă. Doi rivali se vor înfrunța pentru recunoașterea politică și recucerirea teritorială, având drept miză restaurarea. Theodor Laskaris, ginerele lui Alexis al III-lea Ange, reproduce modelul imperiului la Nicea, puțin mai departe de capitala pierdută, aducând un patriarh, Mihail Autoreianos, care îl încoronează în 1208. Mihail Angelos Comnen Doukas, fiu ilegitim al fiicei lui Alexis I Comnenul și a lui Constantin Ange, se sprijină la începutul domniei sale pe autoritatea mitropolitului de Naupact, Ioan Apokaukos. Dar recucerirea Epirului îl aduce în prim plan pe Demetrios Chomatianos, arhivar la patriarhia Constantinopolului, care devine arhiepiscop autocefal al Bulgariei, al cărei scaun era la Ohrida. Fără a pretinde vreodată numirea în funcția de patriarh, Chomatianos a îndeplinit totuși acest rol prin aplicarea la nivel de regiune a modelului bizantin din Epir, împotriva Serbiei. Când Sava a fost numit arhiepiscop de către patriarhul de Nicea, Chomatianos i-a amintit printr-o scrisoare că și-a părăsit mănăstirea iar promovarea sa și cea a Bisericii sale nu urmau calea canonică; mai adăuga faptul că Serbia a depins mereu de provincia ecleziastică a Bulgariei.

Forțele Epirului ajung la Salonic în 1224. Epirul era guvernat la acel moment de Theodor, fratele vitreg al lui Mihail Angelos, care decide să fie încoronat. Mitropolitul Constantin Mesopotamites, refuză, renunță la funcția sa și procedura este îndeplinită de Chomatianos. Începe o corespondență între arhiepiscopul de Ohrida și patriarhul nicean Germain al II-lea. Chomaniatus îi scrie acestuia o scrisoare ca de la egal la egal, ironică și precisă, care îl pune în fața faptului împlinit de aplicare a modelului imperial la nivelul unei regiuni. El concluzionează, exprimându-și dorința ca partea orientală să se întâlnească cu cea occidentală iar suveranii fiecărei părți să fie legați prin concordat, astfel încât unitatea sfintei Biserici a lui Dumnezeu să fie protejată de orice reproș. Ca reacție, Germain al II-lea l-a întrebat pe Chomaniatos pe ce referință patriarhală se bazează capacitatea sa de încoronare, de unde a primit darul cucernicie, exclusivitate a patriarhului ecumenic, dat fiind că arhiepiscopii de Bulgaria n-au încoronat niciodată împărații Ausoniei. Nu se mai întâmplase niciodată ca un arhiepiscop de Ohrida să

extindă un drept patriarhal și să încoroneze un conducător imperial. În încheiere, el anunța vizita unui trimis patriarhal, mitropolitul de Amastris, la arhiepiscopia sa, la întreaga Biserică a Occidentului și la persoanele care guvernau orașele și teritoriile din Est. În răspunsul său, Chomatianos alege calea compromisului, pe care circumstanțele o impuneau. La fel ca în schimbul de scrisori dintre Caloian și papa Inocențiu al III-lea, termenii antagonici ilustrau destul de bine rolurile jucate de arhiepiscopul de Ohrida și patriarhul ecumenic aflat în exil. Proiectul imperial al Epirului a fost abandonat curând, după victoria lui Ivan al II-lea Asan împotriva lui Theodor Angelos în 1230 la Klokotnica.

După 1230: Imperiul Grec, Epirul și Serbia

După prima parte a secolului al XIII-lea, lucrurile s-au schimbat. Protagonistii momentului precedent ies din scenă. Theodor Angelos a fost eliminat în 1230, deși a încercat o revenire. Andrei al II-lea al Ungariei și Ivan al II-lea Asan au murit la câțiva ani distanță. Mongolii distrug Galiția și Volhynia și invadează Polonia și Ungaria, apoi Croația, Serbia, Bulgaria, Valahia și Moldova. Tabloul balcanic este profund modificat și de recucerirea Niceei în detrimentul Epirului și al bulgarilor și continuă cu restaurarea imperiului grec la Constantinopol, apoi cu reorganizarea Epirului, chiar dacă acesta rămâne în realitate la fel de instabil.

În primele decenii ale secolului al XIV-lea, imperiul Constantinopolului este definitiv restrâns către țărmul său european. Avusese loc expansiunea triumfală a otomanilor, care au preluat puterea în Asia Minoră, ajungând până la Nicea și Nicomedia, înainte de a lua ca punct de sprijin cealaltă parte a Strâmtorilor, la mijlocul secolului. Se poate adăuga la acestea o evoluție mai profundă politică, dinastică, culturală. În orice caz, imperiul este acum parte integrantă din Europa Centrală. Actorii cei mai importanți erau: imperiul, adică ce rămânea în afară de Constantinopol, Salonic, în prima linie, a cărui importanță era în creștere, atât din cauza pierderii Asiei Minore cât și pentru avântul general din zona balcanică în acea epocă. Apoi, Macedonia și Tracia; Epirul, unde Ioan al II-lea Orsini, căsătorit cu o membră a dinastiei Paleologilor, se convertise la ortodoxie și făcea parte din guvernarea imperială; după moartea acestuia, fiul său nu va domni niciodată; în cele din urmă, Thessalia, destinatară unor scrisori sinodale care amenințau locuitorii cu excomunicarea dacă ignorau unitatea imperială.

Spațiul balcanic al imperiului este de acum înaintea un teritoriu al luptelor pentru puterea imperială, care divid familia Paleologilor și care diferă de rivalitatea dintre Epir și Nicea din secolul precedent pentru că teritoriul este mai bine apărat iar rezultatul nu a fost formarea unui stat nou. Dacă bazele adversarilor sunt Salonic și Adrianopol, Constantinopol rămâne locul exclusiv al adevăratei legitimități, manifestată prin încoronarea de către patriarh. Astfel, atunci când Andronic al III-lea Paleologul moare și lasă drept succesor pe Ioan al VI-lea Cantacuzino, înrudit cu Paleologii și prieten apropiat al defunctului, acesta este proclamat împărat al Dimoticii, încoronat la Adrianopol de patriarhul Ierusalimului, care fusese excomunicat de patriarhul Constantinopolului, la rândul său fiind cel care l-a încoronat pe tânărul Ioan al V-lea. Suveranii bulgari și sârbi au găsit atunci ocazia propice de a intra pe teritoriul imperial, în special în Macedonia. S-au produs în același timp niște schimbări politice care au modificat granițele imperiului. Două exemple sunt suficiente pentru a le ilustra, acela al magnatului thessalian Ștefan Gabrielopoulos și cel al Salonicului și a independenței totale obținute în urma revoluției conduse de Zeloți. Situația Epirului rămâne la fel de instabilă, fiind expus presiunilor din partea albanezilor și sârbilor.

În fața unui Bizanț din ce în ce mai balcanic, Nemanizii oscilează între Roma și Constantinopol, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea și prima jumătate a secolului al XIV-lea, reprezentați de cei doi fii pe care Ștefan Uroș I i-a avut cu soția catolică, provenită din Franța, Helene: Ștefan Dragutin și Ștefan Milutin. Atunci când Ștefan Uroș I a abdicat, Ștefan Dragutin l-a înlocuit, dar a abdicat la rândul său după câțiva ani, lăsând conducerea în mâinile fratelui său, fără a renunța însă la dominația asupra părții occidentale a regatului. Încă de la începutul domniei sale, Ștefan Uroș al II-lea Milutin a lansat o ofensivă către Vest, reușind să cucerească Skopje. Istoria celor doi frați se aseamănă frapant cu cea a lui Ștefan, primul încoronat și a fratelui său Vukan, din secolul precedent.

În 1288, papa Nicolae al IV-lea adresează reginei Helene o scrisoare în care își exprima speranța că îi va aduce pe cei doi fii ai săi la unitatea credinței. O scrisoare paralelă i-a fost trimisă lui Uroș; papa amintea credo-ul, preciza poziția romană în privința recăsătoririi, azimele și printre altele, insista asupra primatului lui Petru și a succesorului său. Au urmat mai multe scrisori pontificale. O parte dintre ele vizau Bulgaria, unde George Terter devenise țar. Dacă papa i se adresa țarului cu titlul imperial, el nu recunoștea în schimb poziția patriarhală a arhiepiscopului. Papa îl îndeamnă pe acesta să proclame suveranului și poporului credința

romană și îi amintește angajamentul de obediență romană luat de către el la palatul Blachernes în prezența lui Mihail al VIII-lea. În cele din urmă, papa Nicolae al IV-lea îi trimite o scrisoare lui Ștefan Dragutin în care declara că îl ia sub protecția și patronajul scaunului roman, atât pe el cât și regatul său. Mai târziu, Ștefan Dragutin îi cere ajutorul papei în privința ereticilor din Bosnia. Ștefan Uroș al II-lea Milutin a ales contrariul, supunându-se Constantinopolului.

Expansiunea lui Milutin în detrimentul Bizanțului a fost consolidată de căsătoria acestuia cu fiica lui Andronic al II-lea, devenind astfel membru al familiei imperiale, ceea ce subliniază titulatura sa din trei acte imperiale în favoarea mănăstirii Hilandar. Andronic al II-lea împrumutărește mănăstirea cu câteva sate, la cererea ginerelui său, Milutin, denumit „marele rege al Serbiei”. Suveranul sârb nu primește titlul bizantin care îi semnală locul în familia imperială. El manifestă o deschidere către Vest, încheiind un acord cu Carol de Valois, care dorea să restaureze Imperiul Latin de Constantinopol.

Ștefan Dușan

Perspectiva imperială sârbă a căpătat o dimensiune fără precedent sub conducerea lui Ștefan Dușan. După ce l-a înlăturat pe tatăl său de la domnie, a fost încoronat de arhiepiscopul de Pécs. Începe curând o expansiune teritorială fulger, favorizată evident de conjunctura politică bizantină, dar și de creșterea economică înregistrată de statul sârb. Dușan își extinde influența în toate direcțiile, îndeosebi în Macedonia. Titulatura folosită în actele grecești permite urmărirea progresului identificării sale imperiale. Într-un act trimis mănăstirii Sfântul Ioan Prodromul din Serres, oraș cucerit în 1345, se autointitulează ca regalitate, folosindu-se în textul actului sintagma „din mâna sa regală divină”. Un al doilea act, cu aceeași destinație, păstrează desemnarea lui ca regalitate dar mâna sa devine „imperială și divină”. În următorul act, adaugă la formula imperială un titlu sârb și un titlu bizantin, o dublă specificație teritorială. Deci pasul fusese făcut înainte de încoronare. Anul următor, un act adresat mănăstirii athonite Ivion, reia titulatura folosită anterior, dar cu o modificare capitală: *autocrator* a fost înlocuit de *basileus* iar titlul sârb și dubla specificație teritorială rămân neschimbate. În 1346, Dușan este încoronat împărat la Skopje, de către arhiepiscopul Ioannikios, numit patriarh în prealabil de către un sinod la care au participat patriarhul de Târnovo, arhiepiscopul de Ohrida și reprezentanți ai Muntelui Athos. Acest lucru se întâmplă cu câteva săptămâni înainte de încoronarea lui Ioan Cantacuzino, în trecut aliat și acum adversar, eveniment care a avut loc la Constantinopol.

Doi ani mai târziu, Dușan cucerește Epirul și Thessalia. Adunarea nobililor este constrânsă să aprobe „Codul de legi” (Zakomnik) elaborat de el, care se substituia traducerii sârbe a „Sintagmei”, compusă la Salonic de ieromonahul Matei Blastares. Biserica sârbă s-a văzut în situația de schismă. Aceasta nu va împiedica însă monahii de la Lavra de a înscrie acest Cod în *synodikonul* lor.

Eforturile de obținere a legitimității întreprinse de Dușan au inclus și contacte cu Roma, care au avut loc după încoronarea de la Skopje. Conjunctura este mult diferită de cea din 1204. La această dată, Bizanțul era un imperiu dezmembrat, cu doua inițiative rivale de restaurare. Devenise un spațiu restrâns, pentru dominația căruia se înfruntau descendenți ai familiei imperiale, printre care și patriarhul ecumenic. Dușan nu a avut nicio reacție la această situație, iar acest lucru ar putea să fi constituit un motiv de a căuta, în perspectiva unei cuceriri a teritoriului bizantin, garanția pontificală a cărei grijă rămânea aderarea la Biserica romană sau cel puțin recunoașterea primatului său. Trebuie adăugată și presiunea militară maghiară, precum și caracterul confesional mixt al populației și al apropiaților suveranului, care nu putea decât să se accentueze odată cu expansiunea sârbă spre Vest.

Papa Clement al VI-lea a trimis lui Dușan o scrisoare, adresându-i-se cu titulatura „fiu în Cristos”, care era de obicei rezervată celor aflați în uniune cu Roma. Clement al VI-lea a devenit vocea episcopului de Kotor, care se plângea că este împiedicat să perceapă zeciuiala din diecezele de Kotor și de Sclavonia și enumera popoarele de creștini din interiorul frontierelor sârbe care vorbeau diverse limbi, dar se aflau întotdeauna sub autoritatea episcopului. Unii dintre responsabili de această problema ar fi fost chiar persoane din apropierea suveranului. Papa i-a scris apoi lui Nicolae Bûche, responsabilul cu justiția din regatul Rasciei, de care știa că este catolic, informație obținută de la episcopul Marcu de Scutari. Episcopul i-a transmis papei că regele, preocupat de mântuirea sa și a poporului său, dorește să reintre sub ascultarea romană și să renunțe la schismă. Papa Clement al VI-lea a încredințat chestiunea câtorva persoane, printre care și unor supuși ai lui Dușan, de Scutari și Bar, din Kotor, adică în extremitatea sud-vestică a influenței sârbe. Trebuie menționat că o lună mai devreme, Ioan al IV-lea Cantacuzino intrase în Constantinopol și încheiase un acord cu Ioan al V-lea Paleologul care punea capăt obiectivelor politice ale lui Dușan în privința capitalei imperiale.

Câțiva ani mai târziu, sârbii resping atacurile banului Bosniei și ale maghiarilor și cuceresc Belgradul în 1353. Ca urmare a cutremurului din 1354, turcii invadează Gallipoli, care

devine baza lor militară din Europa. Ludovic, conducătorul Ungariei, atacă teritoriul lui Dușan, a cărui ambasadori se aflau la Veneția unde au încercat fără succes să se alieze cu republica, adversara Ungariei, pentru cucerirea „imperiului de Constantinopol”. În același an, Cantacuzino abdică și Ioan al V-lea Paleologul, moștenitorul legitim, rămâne unic împărat. În această conjunctură are loc al doilea schimb de scrisori, cel mai important, dintre Dușan și papa, care este acum Inocențiu al VI-lea. Schimbul epistolar este documentat, în afară de registrul pontifical și de lucrarea „Viața sfântului Petru Toma”, trimisul Romei, scrisă de amicul său Philippe de Meziers.

Într-o scrisoare adresată papei, Dușan îi relatează abuzurile comise la reuniunea catolicilor din regat de către „fiii abominației”: titularii legitimi ai bisericilor și mănăstirilor fuseseră destituiți, catolicii constrânși să-și reînnoiască botezul și confirmarea. Se descria pe sine ca fiind cel care a făcut dreptate și a redresat situația, interzicând reiterarea sacramentelor și dând catolicilor libertatea de a predica în public. El recunoștea că pontiful roman este „tatăl universal al creștinilor, vicarul lui Cristos și al sfântului Petru, prințul apostolilor”. Dușan îi solicita o binecuvântare apostolică scrisă, odată cu trimiterea unei misiuni care să continue lucrarea începută de Bartolomeu de Trau. Își exprima compasiunea față de creștinii din Orient persecutați de turci și dorea să fie investit de Biserica Mamă cu funcția de comandant pentru a lupta împotriva lor. Cererea i-a fost îndeplinită. Misionarii trimiși erau Bartolomeu, episcop de Trau și carmelitanul Petru Toma, care primeau ca zone de activitate Serbia, Rascia și Albania. Lupta inițiată de suveranul sârb împotriva turcilor era considerată o cruciadă. În acest sens, papa a trimis scrisori soției lui Dușan, fiului acestuia, apropiaților săi, patriarhului de Serbia, pe care îl îndemna la unitatea credinței, clerului latin din regiune și misionarilor.

„Viața sfântului Petru Toma” confirmă dorința manifestată de regele Rasciei, care se autointitula și împărat al Bulgariei, de a reintra sub ascultare romană. Titlul de împărat al Bulgariei, provenea cel mai probabil în urma victoriei sârbe de la Kjustendil, unde țarul bulgar își găsisese sfârșitul. Relatarea privind curtea regală a lui Dușan este extrem de precisă: se pot recunoaște modelul bizantin de protocol și titlurile nobiliare care se regăsesc, împreună cu numele titularilor, în registrul papei Inocențiu al VI-lea. Episodul sârb s-a petrecut asemenea unui martiraj. Regele a interzis oamenilor să mai asculte prelegerile lui Petru Toma, amenințându-i cu orbirea, pedeapsa bizantină pentru sacrilegiu și neascultare față de maiestatea imperială și începând să râdă în fața perseverenței neînfricate a misionarului. Această descriere

oferă două indicii care sunt de interes. În primul rând, autorul subliniază proporția importantă a catolicilor din grupul de apropiați al suveranului, mulți fiind nobili germani. Și în al doilea rând, el face un bilanț al misiunii lui Petru. În ceea ce privește unirea prevăzută cu Biserica Romei, aceasta a fost un eșec cert: negocierile îndelungate n-au avut niciun rezultat. În schimb, Petru a reușit să aducă mai multe biserici și chiar mitropolii din regatul sârb sub ascultare romană.

Dacă luăm în considerare documentația pontificală, putem distinge două orientări în guvernarea lui Dușan: raporturile cu papalitatea și condițiile impuse catolicilor din regat. Atitudinea față de papa este influențată de conjunctura diplomatică și militară, de presiunea maghiară, dar și de starea forțelor politice prezente la Constantinopol. Soarta catolicilor din regat a fost fluctuantă. Agresiunile relatate în scrisoarea pontificală erau atribuite celor din serviciul statului, care susțineau că aparțin autorității regale. E greu de crezut că Dușan a fost străin de toate acestea, până în momentul când a considerat de cuviință să-i denunțe papei. „Viața sfântului Petru Toma” descria douăzeci de ani mai târziu existența unei toleranțe combinată cu o ostilitate de principiu. Această contradicție aparentă se poate explica prin eterogenitatea confesională crescândă a statului sârb, ca o consecință a expansiunii teritoriale și a creșterii sale economice. Indiferent despre ce a fost vorba, după moartea lui Dușan în 1355, Ludovic al Ungariei cere la rândul său acordarea statutului de cruciadă pentru războiul împotriva statului sârb. Începea o nouă perioadă.

Puterea catolică, puterile ortodoxe și Constantinopolul

A doua jumătate a secolului al XIV-lea găsește Europa Centrală divizată între două entități politice, una catolică și cealaltă ortodoxă, cu noi forme de interferență în privința limitelor lor, ceea ce ar putea explica contrastul existent între structurile politice ale forțelor rivale. De partea catolică, sunt puse bazele unei puternice construcții de către descendenții Angevinilor din Ungaria: Ludovic de Anjou, regele Ungariei care a devenit treizeci de ani mai târziu și regele Poloniei și fiicele sale, Hedwiga și Maria. Maria era soția lui Sigismund de Luxemburg, fiul lui Carol al IV-lea, regele Boemiei. Sigismund devine astfel rege al Ungariei și este ales împărat în 1411. Mariajul lui Hedwiga aduce pe tronul Poloniei pe Ladislau Jagellon, a cărui botez a integrat în cele din urmă în creștinismul roman teritoriul Marelui Ducat al Lituaniei și a încheiat astfel mișcarea inițiată în anii 860 de hanul bulgar Boris, devenit ulterior Mihail.

Influența maghiară era ținută sub control în acest timp de apariția și emanciparea, pe teritoriul său, a principatelor Valahiei și Moldovei. Valahia, supusă Regatului Maghiar din 1324, își câștigă independența câțiva ani mai târziu, sub conducerea voievodului Alexandru Basarab, în urma unei victorii împotriva stăpânirii maghiare. Moldova își cucerește independența în 1365. Din aceste evenimente rezultă o situație în care ierarhia ecleziastică condusă de Constantinopol joacă un rol important împotriva puterii.

De partea ortodoxă, în schimb, există o fragmentare atât a statelor slave, cât și a imperiului însuși, redus în acel moment, afară de Constantinopol, la zona sa balcanică. Ioan al VI-lea Cantacuzino, urmat de Ioan al V-lea Paleologul adoptă o politică de confiscare în care se pot distinge reminiscențe din timpul lui Andronic al II-lea. Trebuie menționați aici Manuel Cantacuzino, despot al Mistrei, Matei Cantacuzino, fratele său, în Tracia, Manuel Paleologul, numit despot al Salonicului înainte de a accede la imperiu. Imperiul sârb edificat de Dușan nu a rezistat. Dezintegrarea teritorială declanșată de moartea sa a fost grăbită de victoria turcilor la Crnomen asupra Maricăi și de moartea fiului și succesorului său, Ștefan Uroș. Puterile locale s-au înmulțit. Este cazul Thessaliei, al Epirului, unde țarul sârb a numit un despot albanez și unde s-a detașat un despotat de Janina. Macedonia se afla sub conducerea a doi frați de origine dalmată, Ioan Ugljesa și fratele său mai mare Vukasin, care se formaseră la curtea lui Dușan. El le-a încredințat acestora administrarea teritoriului dintre Serres și Dunăre. Vukasin își câștigă independența și titlul de *kral*, pentru partea slavă, lăsându-i lui Ugljesa regiunea greacă Serres și titlul grec de *despot*. Ambii vor muri în lupta din 1371. Mai exista și Serbia de Nord, condusă de prințul Lazăr.

Bulgaria, condusă în acea perioadă de Șişmani, nu a fost eliberată în urma victoriei sârbe de la Kjustendil, unde și-a găsit sfârșitul Mihail Șişman. Nepotul și succesorul său, Ivan Alexandru, rezervă succesiunea fiului său Ivan Șişman, în timp ce fiul mai mare, Ivan Sracimir guvernează Vidinul, locul de origine al dinastiei. Vidin este cucerit de către maghiari, transformat în banat maghiar iar Sracimir intră în captivitate. Vidinul a fost recuperat, dar fără a-și redobândi independența. Factorii externi ai acestei conjuncturi complexe sunt avansarea trupelor turcești pe teritoriul balcanic și presiunea maghiară, fără a lua în considerare tentativele de recucerire ale lui Manuel Paleologul care, devenit despot al Salonicului, reușește să recupereze Serres și Thessalia. Perioada se încheie cu seria de victorii decisive obținute de turci în Balcani, începută cu înfrângerea sârbă de la Kosovo Polje, urmată de cucerirea Târnovului și

supunerea Valahiei, finalizată în cele din urmă cu eșecul cruciadei din Nicopolis. În timpul acestei perioade, polul moscovit al ortodoxiei capătă o importanță și o independență din ce în ce mai mari. Trebuie menționat că gestiunea diplomatică a ideii imperiale privind linia de clivaj din interiorul Europei Centrale este de acum înainte asigurată de patriarhul ecumenic. Deși conjunctura era diferită, oscilația limitelor persista.

Responsabilii cancelariei patriarhale păstrau concepția bizantină tradițională a ordinii statelor. Titlurile străine au fost traduse, termenii slavi *megas voivodas* pentru voievodul de Valahia și *krales*, retrospectiv, pentru Dușan. Regele Poloniei, Cazimir, s-a semnat astfel într-o scrisoare adresată patriarhului. De asemenea, a fost tradus și vechiul termen latin *rex*, folosit dintotdeauna pentru suveranii barbari. *Rex* a fost folosit și pentru prinții ruși, iar ulterior pentru marele prinț „al Moscovei și al întregii Rusii”. Titlul de *basileus* era recunoscut suveranului bulgar în adresele patriarhale. Suveranul lituanian a fost desemnat drept *basileus* mai târziu. Ivan Alexandru avea titulatura de „țar și autocrator al bulgarilor și al grecilor”.

Dezmembrarea statului sârb și a statului bulgar împărțit între Târnovo și Vidin, aduce din nou în atenție independența Bisericii care a fost, precum s-a văzut, suportul necesar suveranităților politice. În 1355, Ivan Alexandru și Ioan al V-lea Paleologul au încheiat în fața patriarhului și a sinodului un acord destinat a instaura un soi de rudenie (*sympentheroi*, literal: doi socri ai unui cuplu căsătorit). Au avut loc mai multe negocieri, printre care și scrisoarea pe care patriarhul Philothee Kokkinos a trimis-o țarului, în care îl îndemna la concordat. Totuși, Biserica din Târnovo își menține cu fermitate independența dobândită în secolul precedent și titlul aferent de patriarh.

În cazul Vidinului, care se confrunta cu Regatul Maghiar, orientarea adoptată este cea a reuniunii cu Constantinopolul. Nu există documente privind înființarea mitropoliei, dar se cunoaște că a fost inițiată după cucerirea maghiară din 1365, care a fost urmată de o campanie misionară sprijinită de papa. Câțiva ani mai târziu, mitropolitul primește drepturile episcopale asupra Sofiei, cel mai probabil cu titlu de compensație.

Ugljesa își exprimă dorința de a pune capăt schismei din Biserica sârbă printr-o scrisoare. După un preambul în care amintea datoria de dreptate a unei puteri creștine, el se lansează în descalificarea lui Ștefan Uroș care se proclama „*autocrator* al Serbiei și al României”. Ugljesa condamnă cuceririle sale abuzive în detrimentul celor care dețineau la propriu libertatea și constituția romană precum și acțiunile de depedare a bisericilor. El amintește că Dușan a

încălcătorul canoanelor prin numirea unui patriarh supus lui. Ugljesa, care folosea titulatura de *basileu*, dorea să remedieze această situație. El îi adresase în prealabil o cerere patriarhului, care l-a trimis în misiune pe mitropolitul de Nicea. Poziționându-se de partea „libertății antice a romanilor”, împotriva „tiraniei barbarilor”, Ugljesa declara că va restitui bisericile, mitropoliile și drepturile patriarhale uzurpate. La această dată, fiul și succesorul lui Dușan, Ștefan Uroș, era încă în viață. Cu toate acestea, despotul Serresului se impune ca moștenitor al statului sârb, atribuindu-și puterea de a dispune de teritoriile cucerite de Dușan și căutând să-și asigure sprijinul Constantinopolului. Documentul patriarhal de „uniune a Bisericilor”, cea a Niceei și cea a Serbiei, este semnat după dure negocieri între Ugljesa și mitropolitul de Nicea. Situația era tensionată și din cauza năvălirii turcilor, care se îndreptau în acel moment către Macedonia sârbă. Documentul a fost semnat cu câteva luni înainte de bătălia de la Crnomen unde despotul și-a pierdut viața. Scrisoarea patriarhală subliniază la rândul său că în teritoriile cucerite de el, Dușan a deturnat bisericile care aparțineau patriarhiei ecumenice, revendicare paralelă cu cea a papei și s-a produs o schismă. Se lua act de restituirea înfăptuită de Ugljesa. Se atesta că ierarhia existentă a fost admisă în uniunea cu Constantinopolul și că noi ordinațiuni au fost făcute, punându-se astfel capăt schismei. Dușan era desemnat drept *autocratorul* Serbiei iar Ugljesa era readus la titulatura mai modestă de *despot* al Serbiei.

Puterile politice care urmează a fi analizate, Târnovo, Vidin și Serres, au avut parte, în același plan al suveranității, de soluții ecleziale care reprezentau: afirmarea unei independențe patriarhale pentru prima dintre ele și supunerea față de patriarhia ecumenică pentru celelalte două. Toate trei se situau însă împotriva imperiului de Constantinopol și în interiorul ortodoxiei. Pe de altă parte, Valahia, Moldova și Lituania, s-au poziționat contra suveranilor catolici ai Ungariei și Poloniei, cei care urmăreau în teritoriul ortodox același obiectiv cu cel al stragiilor opuse: Ungaria dorea instaurarea unei ierarhii catolice și convertirea domnitorilor, Polonia revendica patriarhului titulari aleși de ea pentru ierarhia existentă. Într-o astfel de conjunctură, un rol-cheie revine mitropoliei Galics, înființată de Andronic al II-lea Paleologul în timpul patriarhului Atanasie I. Documentul patriarhal care făcea din acest oraș, în mod oficial, a doua reședință a mitropolitului de Kiev, explica această mutare prin revoltele iscate și presiunea exercitată de vecinii Alamanii. În orice caz, jurisdicția asupra episcopilor de Galitia-Volhynia, Vladimir de Volhynia, Przemysl, Chelm, Turov, Luck, este neclară. Documentele fac referire la o perioadă plină de conflicte, cel mai probabil legate de criza politică bizantină. Într-adevăr,

restituirea jurisdicției Kievului a fost decisă de către Ioan al VI-lea Cantacuzino la sfârșitul acestei crize, determinat de încoronarea sa de la Constantinopol. După intrarea sa în capitală, a urmat destituirea patriarhului Ioan al XIV-lea Kalekas, care fusese adversarul său și privase de libertate mulți arhierei. Or, Cantacuzino i-a atribuit în mod explicit măsura în favoarea principatului Galics. Oricum ar fi fost, mitropolia Galics rămăsese fără conducător și se găsea acum pe teritoriu polonez. Regele Cazimir i-a solicitat patriarhului un titular, dar a cerut ca acesta să fie episcopul Antonie, care ocupa deja funcția. Dacă nu îi era îndeplinită această doleanță, el transmitea că se va simți constrâns să convertească rușii la credința latinilor, căci țara nu poate exista fără lege. Antonie a fost promovat, conform dorinței regelui și i-a fost acordată jurisdicția asupra episcopatelor. Doar în privința ordinațiunilor episcopale trebuia să se consulte cu mitropolitul Ungaro-Valahiei.

Situația Lituaniei din secolele XIII-XIV ilustrează perfect obiectivul politic caracteristic Europei Centrale și strategia de oscilație confesională aplicată pentru realizarea acestuia. Problema are mai multe date: expansiunea teritorială în Ruthenia crește numărul și importanța ortodocșilor; lituanienii au avut de înfruntat nu doar atacurile cavalerilor teutoni ci și presiunea poloneză și maghiară; de o parte, Galitia-Volhynia, mitropolia rusă transferată la Vladimir, de cealaltă parte, Moscova. Constantinopolul reprezintă astfel un dublu recurs pentru puterea lituaniană încă păgână. După botezurile princiare din cursul secolului al XIII-lea, au fost puse bazele unei mitropolii ortodoxe, în jurul anului 1300. Negocierile pentru botezul roman au loc 25 de ani mai târziu. Marele duce Algirdas solicită fără succes ridicarea teritoriului său la rangul de provincie distinctă. Politica rusă a capitalei imperiale oscilează la rândul său, în cursul secolului al XIV-lea, între Galic și Moscova.

Vasală a Regatului Maghiar în perioada Angevinilor, Valahia face eforturi pentru dobândirea independenței sale și se orientează către ortodoxie. O notă din registrul patriarhal atestă că voievodul Nicolae Alexandru al Valahiei a cerut imperios ca teritoriul său să fie luat sub jurisdicția patriarhiei Constantinopolului, să-i fie acordat un scaun mitropolitan în capitala Argeș iar mitropolitul Hyacinthe de Vicina să fie transferat în funcția nou-creată. Cerințele i-au fost îndeplinite iar noua circumscripție a fost numită Ungaro-Valahia. Mitropolitului i-a fost adresată o scrisoare patriarhală în care se lua act de supunerea și dragostea lui față de „sfânta Biserică catolică și apostolică a lui Cristos, sursa și rădăcina pietății, sprijin și fundament al creștinismului”; de dorința sa de a respinge reuniunile prelaților schismatici și dogmele străine.

Patriarhul și sinodul erau pregătiți să ratifice alegerea mitropolitului Hyacinthe, dar voievodul trebuia să garanteze sub jurământ că dispozițiile se vor menține și după ce Hyacinthe nu va mai ocupa această funcție și că nici el, nici succesorii săi nu vor accepta niciodată titulari consacrați unei alte obediențe, decât cea a Constantinopolului. În aceste condiții și sub pretextul dragostei și bunătății voievodului față de împăratul Romanilor, împăratul și patriarhul și-au dat acordul. În schimb, voievodul, copiii și moștenitorii săi au trebuit să trimită o scrisoare de garanție sub jurământ.

Documentele vremii stau mărturie: încă o dată, aplicarea modelului princiar, așa cum a fost definit, rămânea obiectivul principal. Având de înfruntat regatul maghiar catolic, realizarea lui era așteptată din partea Constantinopolului. Această alegere favoriza interesele imperiului grec, al cărui patriarh a demonstrat în anumite circumstanțe că ar fi puterea de bază. Dar Constantinopolul îl considera reversibil și pe bună dreptate, căci era subsidiar. De aici provenea condiția unui angajament scris și garantat prin jurământ. În 1370, mitropolia a fost divizată prin crearea unui al doilea scaun la (Turnu) Severin, datorită densității populației din acea zonă. (Turnu) Severin fusese locul de refugiu al mitropolitului Vidinului după cucerirea orașului de către maghiari. Împotriva acestora, Valahia și-a înzestrat Biserica cu un pol occidental. Succesorul lui Hyacinthe a fost egumenul mănăstirii athonite din Kudumus, Chariton. Kudumus primise deja de la voievodul precedent, Alexandru Basarab, donații care au permis realizarea de construcții, inclusiv a unui turn fortificat. Fiului lui Alexandru, Ioan Vladislav, i-a fost solicitat sprijinul, la rândul său, în schimbul titlului de „fondator” și a înființării unei mănăstiri a valahilor cu derogare de la regula cenobitică. Trebuie menționat că noul mitropolit al Ungaro-Valahiei și-a păstrat poziția de egumen, devenind chiar *protos* la Sfântul Munte.

La cererea lui Ludovic I de Anjou, Argeș devine episcopie subordonată scaunului de Kalocsa. Din 1381 datează prima mențiune cunoscută a împărțirii teritoriale realizată în jurisdicția Inchizitorului din Orient: una dintre regiuni era constituită din Valahia, Moldova și Ruthenia. Moldova a fost aleasă din rațiuni de apartenență politică și obediență confesională. Impulsul politic a venit din regiunea Maramureșului, aflată sub influență maghiară, unde responsabilitatea voievodului devenise cu timpul ereditară. Se produce o emancipare relativă a țării. Ludovic al Ungariei continuă totuși să-și declare dominația prin consolidarea catolicismului și a ierarhiei sale. În 1375, după unirea coroanelor Ungariei și Poloniei, el aranjează numirea unui episcop catolic la Galics, a cărei mitropolie ortodoxă avea în subordine și Moldova.

Acțiunea a fost coordonată de Ordinul Predicatorilor din Polonia. Voievodul Lațcu se convertește și fondează episcopia Siretului². O scrisoare a papei Grigore al XI-lea atestă că soția voievodului refuza să îl urmeze pe calea aleasă. În schimb, sora sa Margareta (Mușata), primește printr-o scrisoare pontificală permisiunea de a-și alege confesorul. Aceasta pune în aplicare tradiția regională a ctitoririi de mănăstiri princiare și construiește la Siret o mănăstire de maici care aparținea de Ordinul Predicatorilor. Petru I, fiul Margaretei, depune un jurământ în fața regelui Poloniei, în prezența mitropolitului ortodox Ciprian al Kievului. În acest context s-au desfășurat raporturile Moldovei cu Constantinopolul, respectiv cu patriarhatul. Mitropolia *Mauroblaxxa* apare pentru prima dată pe o listă sinodală în 1393, dar data înființării sale nu este cunoscută. În registrul pontifical mai era denumită și *Rhosoblaxia*.

Un an mai târziu, mitropolitul titular, Ieremia, este trimis la Târnovo să preia temporar conducerea Bisericii bulgare, deoarece patriarhul Eftimie părăsise orașul după cucerirea acestuia de către turci. Ieremia găsește scaunul Moldovei ocupat de un „episcop” Iosif, a cărui numire fusese făcută în afara ierarhiei patriarhale. Patriarhul Antonie al IV-lea l-a excomunicat pe Iosif, voievodul și întregul popor și a încercat să-i determine să plece pe cei doi „pseudo-episcopi”, Iosif și prietenul său Meletios. El a ridicat ulterior excomunicarea, dar a menținut suspendarea lui Iosif până la analizarea cazului de către sinod și i-a încredințat lui Petru, mesagerul voievodului, conducerea Bisericii Moldovei. Patriarhul a trebuit să răspundă unei cereri de reintegrare a lui Iosif, semnată de Alexandru, „voievodul *Moldovlaxiei*” și de autoritățile civile și religioase. Semnatarii susțineau că spre deosebire de Ieremia, Iosif era născut în acea țară și era înrudit cu domnitorii acesteia. Ei relatau că au decis de comun acord să-l trimită pe Iosif la mitropolitul Galicului pentru a fi numit episcop, iar acesta avea în jurisdicție Mica Rusie, inclusiv scaunul Asprokastron (Cetatea Albă), ocupat de Iosif. În consecință, calitatea episcopală a lui Iosif nu ar trebui să fie contestată. Mai ales că mitropolitul Ieremia era în imposibilitatea de a fi prezent, din moment ce fusese trimis să reorganizeze Biserica Târnovo. În urma acestei cereri, patriarhul și sinodul au decis să trimită reprezentanți la fața locului care să analizeze mărturiile tuturor, pentru a verifica dacă numirea lui Iosif a fost făcută regulamentar, de către mitropolitul Galicului și pentru scaunul *Moldovlaxiei*. Dacă lucrurile s-au petrecut astfel, el putea să-și exercite funcția iar mitropolitul Ieremia își păstra funcția din cadrul sinodului.

---

²Pentru întreaga istorie a catolicismului în Moldova, vezi: DUMEA, E., *Istoria Bisericii Catolice din Moldova*, Sapiientia, Iași 2006.

Acestui document i se adaugă o scrisoare adresată voievodului unde se preciza numele mitropolitului Galicului care l-ar fi numit pe Iosif: era vorba de Antonie.

Modelul princiar a fost pus în aplicare cu o perfectă claritate în acest caz. Obiectivul voievodului și al apropiaților săi era de a păstra dominația asupra Bisericii Moldovei. În acest scop, ei au ales un om care nu era doar născut și educat în țară, ci era și înrudit cu familia voievodului. Scaunul în cauză rămânea subordonat unei mitropolii pe teritoriul căreia voievodul Petru depusese jurământ în fața regelui Poloniei. Constantinopolul întemeiase o mitropolie a Moldovei, dovadă fiind titlul lui Ieremia și al predecesorului său Teodosie. Documentul menționat anterior prevedea doar validarea unui episcop, prin rezervarea demnității mitropolitului Ieremia cu titlu personal. De fapt, situația petrecută în Moldova a fost mult mai potrivită pentru modelul analizat: voievodul ar fi putut spune, asemenea Marelui Prinț al Moscovei: „Avem o Biserică și niciun imperiu”.

Constantinopolul a folosit în schimb alte strategii. În 1391, voievodul Balița (Balc) și fratele său Dragoș au obținut statutul patriarhal pentru o mănăstire patrimonială dedicată sfântului Arhanghel Mihail, pe care o dețineau în Maramureș, aproape de Sighet. Egumenul mănăstirii a primit de la patriarh o delegație de autoritate asupra satelor și a clerului, care rămânea valabilă și pentru succesorul său, pe care cei doi frați aveau permisiunea de a-l alege. În același timp, patriarhul a încredințat unui călugăr-preot din Mica Rusie, Simion, interimatul mitropoliei Galicului la moartea titularului. În cazul în care Simion murea primul, voievodul Balița și fratele său Dragoș, care dețineau autoritatea politică, alegeau ei înșiși un interimar. Împotriva Ungariei, în primul caz, a prințului rus în al doilea, patriarhia imperiului numea prelați, astfel încât cei doi prinți să găsească o contrapondere la presiunea maghiară³.

Concluzie: Europa Centrală și modelul său princiar

Ceea ce a fost denumit model princiar, și anume o Biserică de aceeași dimensiune cu statul și dominată de suveran, s-a afirmat prin urmare în Europa Centrală ortodoxă cu o constanță pe care oscilația între Constantinopol și Roma (Avignon) nu putea decât să o ilustreze și mai

---

³Întreaga istorie a constituirii și consolidării ortodoxismului pe teritoriul României este bine prezentată de: PĂCURARIU, M., *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, București 2014.

bine. Acestea fiind spuse, se poate observa pe parcursul perioadei o scădere a importanței dimensiunii imperiale, inclusiv a celei patriarhale, în strategia de legitimare a statelor ortodoxe. În Bulgaria, aceasta este esențială pentru primii Asanizi și considerată ca dobândită în cele ce urmează. Nemanizii din Serbia o pun în aplicare în primul rând pe plan intern, precum sta mărturie iconografia, apoi pe scena internațională, cu construcția grandioasă făcută de Ștefan Dușan. Dar în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, ea nu mai intervine în constituirea statelor din regiune, judecând cel puțin după documentația greacă și latină. Această evoluție face o dublă trimitere la Bizanț. În primul rând, imperiul ca formă teritorială vastă și centralizată aparținea de acum trecutului, atât prin pierderea Asiei Minore, cât și prin fragmentarea spațiului imperial din Balcani, în urmă căreia s-au constituit în Europa Centrală statele bizantine. În al doilea rând, imperiul nu rămâne o referință politică esențială și durabilă, dar într-o astfel de conjunctură gestiunea acestuia trece în responsabilitatea patriarhiei. Ceea ce s-a produs atunci în Europa Centrală o confirmă perfect.

Modelul princiar este la origine, adică din momentul creștinării, cel al tuturor statelor nou constituite ale Europei Centrale. El se realizează structurii ecleziale fondate la Constantinopol, precum a demonstrat-o și exemplul principatelor rusești. În schimb, politica urmată de papalitatea gregoriană și cea de după perioada lui Inocențiu al III-lea, au creat pentru suveranii Europei Centrale catolice, ai Ungariei în primul rând și apoi ai Poloniei, un cu totul alt context. Este indicat să se realizeze o evaluare comună a modelelor și practicilor din statele situate pe linia de diviziune confesională oscilantă care determină activitatea de obținere a legitimității lor. Este vorba despre o oscilație în sens unic, în măsura în care nu există simetrie între orientarea pontificală a prințului ortodox și exercitarea, mai tardivă, a suveranităților catolice asupra populațiilor ortodoxe. Cu siguranță, coexistența, raporturile de forțe, progresul sau declinul celor două confesiuni dominante și al celorlalte, din interiorul populațiilor ar constitui un alt nivel de analiză istorică. Dar formarea statelor, justificările lor teoretice și persistența unui model de tip constantinian în regiunea mediană a creștinătății medievale au locul lor în dezbateră prezentă privind Europa Centrală. De fapt, dacă este adevărat că geneza statului modern, în Occident, întreține un raport dialectic cu evoluția Bisericii romane, ar trebui recunoscut că modelul princiar ortodox constituie un obstacol în calea dezvoltării și menține, în consecință, zona în cauză într-o

situație de arhaism politic. Rămâne de analizat dacă Europa Centrală a cunoscut același model într-o versiune catolică⁴.

---

⁴Prezentarea statelor din Europa centrală în oscilația lor între Roma și Constantinopol reprezintă o prelucrare a studiului: PATLAGEAN, E., *Les Etats d'Europe centrale et Byzance*, în "Revue historique", Paris 2000.